

Dones i tornada al camp: protagonistes de les noves dinàmiques rurals a Catalunya¹

Mireia Baylina²

*Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona
mireia.baylina@uab.cat*

Resum

La consideració a les dones en el poblament i en el despoblament rural és important, i més quan s'ha demostrat que en les causes de l'emigració juvenil i la sobrerrepresentació femenina, la influència de les relacions de poder de gènere ha estat fonamental. Aquest article tracta sobre nous moviments de tornada al camp protagonitzats sobretot per dones joves, formades i amb un projecte professional propi i pel territori. Aquest retorn s'han d'entendre com a part del context de canvi en el medi rural actual, caracteritzat per una creixent diversitat d'espais rurals, per l'emergència d'altres de nous i per noves relacions camp-ciutat i nous significats d'ambdós conceptes i de la seva construcció binària. La innovació, la construcció de nous vincles amb el territori i el desafiament de les estructures patriarcal modelen les experiències quotidianes de les professionals i són clau per explicar les noves dinàmiques rurals i per fer qualsevol aproximació de futur.

Paraules clau: dones, tornada al camp, ruralitat, innovació, patriarcat, Catalunya.

Resumen: *Mujeres y regreso al campo: protagonistas de las nuevas dinámicas rurales en Cataluña*

La consideración a las mujeres en el poblamiento y en el despoblamiento rural es importante, más aún cuando se ha demostrado que en las causas de la emigración juvenil y la sobrerrepresentación femenina, la influencia de las relaciones de poder de género ha sido fundamental. Este artículo trata sobre nuevos movimientos de regreso al campo protagonizados por mujeres jóvenes, formadas y con un proyecto profesional propio y para el territorio. Este retorno debe entenderse como parte del contexto de cambio en el medio rural actual, caracterizado por una creciente diversidad de espacios, por la emer-

1. Text elaborat en relació a la participació de l'autora en la taula rodona celebrada el 7 d'octubre a la SCG per videoconferència, dins del cicle "Record dels 50 anys de la publicació del primer volum de la *Geografia de Catalunya* de l'editorial Aedos (1964-1974)", sota el títol: *Crisi agrària i noves ruralitats*.

2. L'autora expressa el seu sincer agraïment a les dones entrevistades, sense les quals aquest treball seria impossible. I a Mireia García, per la transcripció i codificació de les entrevistes.

gencia de otros nuevos y por nuevas relaciones campo-ciudad y nuevos significados de ambos conceptos y de su construcción binaria. La innovación, la construcción de nuevos vínculos con el territorio y el desafío de las estructuras patriarcales modelan las experiencias cotidianas de las profesionales y son clave para explicar las nuevas dinámicas rurales y para realizar cualquier aproximación de futuro.

Palabras clave: mujeres, regreso al campo, ruralidad, innovación, patriarcado, Cataluña.

Abstract: *Women's return to the countryside: protagonists of the new rural dynamics in Catalonia*

Considering the importance of women's role in rural settlements and in depopulation processes, this paper shows the influence of gender power relations on youth emigration processes and its female over-representation. It analyzes the new back-to-the-land movements led by young women, with university degrees, and with their own professional project for the territory. This return must be understood as part of the context of change in the current rural environment, characterized by a growing diversity of spaces, by the emergence of new ones and by new rural-urban relationships and new meanings of both concepts as well as their binary construction. Innovation, the construction of new links with the territory and the challenge of patriarchal structures shape the daily experiences of these professionals and are key to explain the new rural dynamics and to make any future research.

Keywords: Women, back-to-the-land movement, rurality, innovation, patriarchy, Catalonia.

* * *

1. Introducció: desequilibri territorial i interès pel medi rural

A Catalunya, igual que a Espanya i a Europa, s'ha documentat el procés de despoblament del medi rural des de fa dècades, del qual s'han analitzat àmpliament les seves causes i conseqüències negatives en l'àmbit social, econòmic i ambiental (Camarero *et al.*, 2009; Gómez i Díaz, 2009; Aldomà, 2015; ESPON, 2017). L'exponent més clar d'aquest despoblament és el d'una vasta superfície caracteritzada per l'envelliment de la població i per una relativa escassetat de dones resultat d'una forta emigració diferencial per sexes i una immigració de pas que no ha compensat les pèrdues demogràfiques de molts anys (Molinero, 2017; Recaño, 2017). Alhora, les inversions en infraestructures i l'extensió dels serveis bàsics de forma generalitzada en el medi rural, positives per a la qualitat de vida de les persones residents, no sembla que hagi contribuït a frenar la fugida del camp.

Malgrat que aquest procés ha afectat al medi rural d'aquests territoris en el seu conjunt, no tots estan afectats de la mateixa manera, ni el despoblament significa atonia econòmica en tots els llocs on es materialitza (Delgado, 2018). Això dona lloc a realitats complexes i contrastades, com per exemple terri-

toris ‘buits’ que compten amb augments poblacionals de caràcter temporal suficients per assegurar una revitalització i la seva supervivència; o municipis en els quals s’han creat llocs de treball que tampoc es repoblen donat que moltes de les persones que ocupen aquests llocs de treball no viuen en els pobles on treballen.

A Catalunya existeix una ruralitat buida o buidada més dispersa i de menor entitat que en altres territoris d’Europa. Els negocis turístics, els atractius naturals i culturals d’algunes àrees, la millora de les comunicacions i les noves formes de mobilitat han facilitat la difusió urbana en algunes ruralitats, però n’han deixat altres al marge (Aldomà, 2020). Segons l’Institut d’Estadística de Catalunya, municipis aïllats, sense una base industrial o poc turístics de les Terres de l’Ebre, la Conca de Barberà, la Terra Alta, el Priorat, les Garrigues i el Prepirineu afrontaran encara en els propers deu anys un major risc de despoblament (Idescat, 2020).

A la preocupació social actual per aquest desequilibri territorial creixent s’hi ha afegit l’interès polític per comptar amb població en les regions administratives de predomini rural, ja sigui per les característiques de les lleis electorals que afavoreixen el vot en aquestes àrees o per l’evidència de la divisió del vot rural i urbà en diferents contextos nacionals i internacionals. Tot això ha donat lloc a moviments polítics populistes i altres de protesta que, no només fan visible el descontentament rural, sinó que són una evidència del pas de les ‘polítiques rurals’ a ‘la política del rural’ en la qual el significat i la gestió de la ruralitat suposa tota una ruptura amb la política rural establerta (Woods, 2017). En països com Espanya, al debat polític s’hi ha afegit el ja existent debat acadèmic (Aldomà, 2015; Pinilla i Sáez, 2017; Molinero, 2017; Delgado, 2018; *El País*, 2019).

Enmig d’aquesta situació, l’actual crisi sanitària global a causa de la COVID-19 ha posat en evidència que el despoblament o la vida en espais més oberts i amb una ocupació baixa ha estat favorable per evitar l’afectació del virus i ha proporcionat una major qualitat de vida en temps de confinament. Així, s’ha presentat “l’estil de vida del món rural” com un valor de vida alternativa per a la ciutadania urbana, que ha patit més contagis, més defuncions i més crispació política.

Força dels reportatges als mitjans de comunicació sobre aquesta qüestió els darrers mesos han senyalat un ideal rural vehiculat a través del paisatge, l’entorn mediambiental i la solidaritat veïnal. Altres també han fet visible el doble confinament degut a la desconexió (accés a Internet deficient, inestable o nul) en força territoris (Giralt, 2020). Pocs, però, s’han fixat en l’impacte en les dones rurals o n’han fet una lectura des de la perspectiva de gènere. Els que ho han fet, han assenyalat com han recaigut les cures sobre les dones, tant les professionals com les informals, la situació de perill de moltes víctimes de violència de gènere (més complicada de reconèixer i denunciar en el món rural) i la manca de serveis públics sanitaris o la llunyania de l’atenció sanitària (Adrià, 2020; *Heraldo*, 2020; Fademur, 2020).

La consideració a les dones en el poblament i en el despoblament és important, i més quan s'ha demostrat que en les causes de l'emigració juvenil i la sobrerrepresentació femenina, la influència de les relacions de poder de gènere han estat fonamentals (Baylina i Garcia Ramon, 2001; Camarero i Sampedro, 2008; O'Neill i Hopkins, 2015; Wiest, 2016; Leibert, 2016). Ben recentment, Camarero i Sampedro (2016) sostenen que l'èxode rural femení a Espanya persisteix malgrat la millora innegable de les condicions de vida. Segons l'autoria, sorgeixen i s'expressen diferents fonts de frustració femenina, entre les quals, la persistent major participació de les dones en la cura de les persones dependents en un context d'envelliment de la població.

2. Dones i tornada al camp

Enmig d'aquesta controvèrsia i en la diversitat rural que caracteritza el territori europeu, espanyol i català, existeixen moviments de tornada al camp protagonitzats per homes i sobretot dones joves, que davant el panorama descrit, són un estímul pel que fa al possible repoblament rural (Baylina i Berg, 2010; Grimsrud, 2011; Bryant i Pini, 2011; Pini i Leach, 2011; Camarero, 2013; Forsberg i Stenbacka, 2013; Little, 2015; Wiest, 2016; Baylina *et al.*, 2017; Webster, 2017; Vercher *et al.*, 2019). Són moviments de tornada al camp, importants per definir el futur dels espais rurals del Nord global (Halfacree, 2007). Aquests moviments són diferents dels moviments neorurals dels anys seixanta i setanta del segle passat, tant pel que fa a la implicació amb el lloc com amb les comunitats, i s'han d'entendre com a part del context de canvi en el medi rural actual (Halfacree, 2006), caracteritzat per una creixent diversitat d'espais rurals, per l'emergència d'altres de nous i per noves relacions camp-ciutat (i nous significats d'ambdós conceptes i de la seva construcció binària).

Joan Nogué (2016), referent en l'anàlisi del fenomen neorural de mitjan segle xx (Nogué, 1988), considera que estem assistint a un canvi de paradigma, en el qual els pilars del sistema de producció i de consum hegemònics mostren esclatxes i el model de creixement i els valors socials imperants es qüestionen per noves actituds davant el treball, els recursos naturals i el lloc. El nou neoruralisme és més que un simple retorn al camp; implica unes noves relacions entre les persones i el seu entorn biosocial. En qualsevol cas, la tornada al camp no només no ha desaparegut, sinó que està més viva que mai: s'ha diversificat i eixamplat enormement tant des del punt de vista geogràfic com sociològic (Nogué, 2016, p. 494).

Hi ha assagistes que assenyalen un retorn apreciable de la pagesia en bona part d'Europa, amb característiques concretes: d'un perfil determinat (dones amb educació superior), amb barreres importants (accés a la terra, al capital i al mercat) i amb models de negocis pluriactius i multifuncionals (Monllor i Fuller, 2016), configurant els actors/es d'un nou paradigma agrosocial. Els

nous/noves rurals inclouen els que tenen connexió amb el món rural i els que no, i ambdós col·lectius tenen en comú l'inici de noves i sovint innovadores activitats (Villarino *et al.*, 2013; Monllor i Fuller, 2016; Baylina *et al.*, 2019).

Pieter Seuneke i Bettina Bock (2015), expliquen el lideratge de les dones en les noves explotacions agràries multifuncionals dels Països Baixos, destacant el procés d'aprenentatge que sosté el canvi cap a l'emprenedoria multifuncional. Els autors es basen en el concepte d'"aprenentatge empresarial" (Rae, 2006, citat a Seuneke i Bock, 2015) per assenyalar que es tracta d'un procés dinàmic de conscienciació, reflexió, associació i aplicació que suposa transformar el coneixement i l'experiència en resultats funcionals; que té en compte el coneixement, el comportament i l'aprenentatge emocional; que és individual, social i organitzatiu; i que té moltes connexions amb el reconeixement de les oportunitats, la creativitat i l'emoció. Per la seva banda, Theresia Oedl-Wieser (2017), destaca el paper actiu de les dones en zones de muntanya d'Àustria en temes d'adaptació al canvi climàtic i preservació de la biodiversitat. I Susanne Schmidt (2016), demostra l'atracció de les zones rurals ben dotades de serveis públics per a les dones qualificades que es dediquen a les indústries creatives a Polònia. La seva anàlisi reclama el desenvolupament de polítiques que donin suport a l'ocupació femenina en general i qualificada en particular, per atendre aquesta demanda, fins ara més situada en les zones urbanes.

La successió de les explotacions agràries en funcionament per part de les filles dels titulars agraris és el tema que planteja Reidun Heggem (2014) a Noruega. L'autora considera que l'actual major formació de les persones propietàries i una diversificació econòmica de les explotacions associada al turisme i al *green care* incrementen la probabilitat que les filles vulguin posar-se al davant dels negocis agraris, i que es produeixi així una refeminització de dits negocis sota el seu lideratge.

Els moviments de tornada al camp protagonitzats per dones no estan exempts de dificultats. Als problemes dels propis processos empresarials o d'autoocupació cal afegir-hi els derivats de la cultura patriarcal i de les ideologies hegemòniques. Autores que han explorat el rol pioner de les dones en la innovació rural i el desenvolupament sostenible es troben que les mateixes agents són incapaces d'apreciar l'impacte de les seves accions degut a la inèrcia de la cultura patriarcal que minimitza la seva contribució en l'esfera professional (Heggem, 2014; Ní Fhlatharta i Farrell, 2017; Baylina *et al.*, 2019). I no cal dir que al costat del potencial innovador de les pràctiques professionals d'aquestes dones s'hi ha de afegir el fet que la majoria realitzen una part desproporcionada de les responsabilitats domèstiques, cosa que és una font d'incomoditat i frustració (Wilbur, 2014).

És clar, però, que els nous processos de tornada al camp per part de dones joves són susceptibles de generar noves feminitats rurals i, amb probabilitat, noves relacions entre gèneres (Baylina i Berg, 2010; Forsberg i Stenbacka, 2013, 2017; Keller *et al.*, 2015; Wiest, 2016). Gro Marit Grimsrud (2011),

per exemple, es planteja la influència dels contractes regionals de gènere en la immigració de dones a les zones rurals noruegues, posant de relleu fins a quin punt les polítiques d'igualtat de gènere en el medi rural poden ser útils com a estratègia per a captar dones. Una qüestió gens irrellevant atenent al panorama descrit d'emigració persistent femenina durant dècades i la necessitat d'apuntalar bé aquestes noves iniciatives femenines de retorn.

3. Noves dinàmiques i discursos propis

Els processos de canvi són alhora materials i discursius. Les àrees rurals són diverses i no hi ha una sola narrativa sobre el món rural actual i les seves dinàmiques. En aquest article, mostrem com cinc noies joves catalanes retornades al camp amb un projecte professional propi i pel territori, reflexionen sobre el món rural en què viuen i treballen.³ Són discursos de les agents sobre els seus projectes i emmarquen l'experiència viscuda de la vida rural i de les necessitats de les persones que resideixen en el món rural. Com senyala Halfacree (2006), no són més autèntics que altres discursos produïts sobre la ruralitat però són situats, creats a partir de les seves pròpies experiències i condicionats pel gènere, l'edat, la classe social, la formació o la pròpia història residencial i laboral.

Es tracta de dones joves entre 31 i 39 anys, d'origen rural però amb experiència de vida urbana. Dues són enginyeres agrònomes, una és biòloga i ambientòloga, una té el grau en turisme i direcció hotelera, i una en administració i direcció d'empreses. Tres tenen estudis de postgrau o màster. Els seus projectes estan vinculats al sectors agrari (horta ecològica), ramader (boví, porcí i aviram ecològics), i de serveis relacionats amb el turisme (turisme rural, recorreguts guiats i gestió d'una xarxa de cases rurals) i amb la producció de coneixement (creativitat social al món rural). Dues persones compten amb l'ajut d'algun patrimoni familiar (terres, cases) i tres parteixen de zero. Els projectes es localitzen en àrees rurals del Solsonès (2), Berguedà (1), Gironès (1) i Pla de l'Estany (1). A nivell personal, dues viuen soles i no tenen canalla, dues tenen parella i fills (2 i 1) i una és divorciada i viu amb els seus dos infants. Les cinc criatures tenen edats entre 2 i 12 anys. Aquestes joves formen part del col·lectiu *prime age*, entre 25 i 39 anys, fonamental pel creixement econòmic de Catalunya, ja que és on es concentra el gruix de la capacitat innovadora d'una societat (Oliver, 2020).

La informació s'ha recollit mitjançant una metodologia qualitativa a través de la realització d'entrevistes en profunditat i diaris de camp en el lloc de treball de les protagonistes (2018-2019). Les entrevistes han estat transcrits i codificades amb el programa Atlas ti.

3. Aquesta recerca forma part d'un projecte col·lectiu més ampli, genèricament sobre *Noves ruralitats i gènere* finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad (CSO2015-63913-R i PID2019-105773RB-I00) i per l'Institut d'Estudis Catalans (PRO00869).

3.1. Les dinàmiques econòmiques: iniciatives emprenedores

Les joves perceben el seu món rural—que té bones infraestructures de comunicació— com un lloc de producció desafiant els discursos que només contempen els espais rurals com estancats, residencials o com a llocs de consum vinculats a l’oci (Baylina *et al.*, 2019). El defineixen com el lloc on es produeixen els aliments (“l’origen del què som”, Magalí);⁴ des de la proximitat a la natura (“un lloc viu on pots viure en contacte amb la natura”, Carina); i des de les possibilitats que ofereix (“un lloc amb recursos organitzatius, naturals, econòmics, encara que dispersos”, Valèria). S’aprecia un discurs de regeneració protagonitzat per noves generacions que aposten per noves formes de relacionar-se amb el camp (“comença a haver-hi llum perquè hi ha més gent jove que torna i hi afegeix un punt de qualitat, per exemple a les explotacions agràries”, Carina). Aquest discurs substitueix el del declivi i es manifesta que “per sort ja s’ha superat tot allò de que els pagesos tenien connotacions negatives” (Valèria). Consideren el medi rural com un lloc on es pot viure i treballar, amb l’ús de les tecnologies i “tenint clar que t’hauràs de desplaçar” (Magalí). Malgrat que la vitalitat i el potencial de les àrees rurals estan molt vinculats a la presència d’un sector agrari dinàmic i competitiu (CEC, 2010), les narratives de les joves sobre la nova ruralitat inclouen les dinàmiques agrícoles però no es contempen com a vectors exclusius de comprensió i d’anàlisi. Per exemple, l’objectiu de Valèria és “crear espais de participació i acció conjunta per tirar endavant el benestar social en el món rural”.

Les dones parteixen d’una forta convicció en un projecte professional, que és innovador tant en els canvis organitzatius, de producció, de productes o tecnologies, i en els que la formació i el gènere apareixen en una combinació molt visible. Com expressa Ada: “No ho haguéssim fet (el projecte –ecogranja avícola–) sense la meva formació; pels coneixements, i perquè tampoc se m’hagués acudit. Haguéssim hagut de dependre d’un altre i pagar més diners”. El desig de crear quelcom nou (“nosaltres ens volíem quedar aquí i volíem fer una cosa nova, innovadora: ser pioners”, Magalí) va lligat al de muntar una empresa que funcioni (“com tots els emprenedors, comences a fons i et llances a la piscina!”, Carina), i no s’aprecia en les seves narratives el factor inhibidor de la por al fracàs, variable cognitiva que sembla incidir negativament en l’activitat emprenedora de les dones (Montero i Camacho, 2018). Com expressen Aura i Valèria respectivament: “No, por no n’he tingut mai, gens”, “no hem tingut por ni un projecte amb gaires formalitats” (Valèria). Alhora, el negoci s’entén com una empresa i es té clar que ha de poder-se autogestionar sense subvencions. Com manifesten Carina i Valèria: “les empreses no es poden sostenir per les ajudes” o “potser parem de demanar i mirem si ens ho podem començar a fer nosaltres”.

4. Tots els noms de les persones entrevistades són figurats per preservar-ne l’anonimat.

El projecte d'emprenedoria connecta les localitats on viuen amb contextos més amplis i processos multiescalars ("nosaltres hem fusionat el món rural amb el món *on line* i amb l'estranger", Carina). Són conscients que la seva competitivitat se situa en relació a altres localitats interconnectades i interdependents. Però a la necessitat econòmica de treballar en xarxa (Magalí explica que són "quatre carns ecològiques juntes en un centre logístic col·lectiu, de producció i comercialització"), s'hi afegeix la voluntat de fer pedagogia del canvi de paradigma que provoquen a través de les seves accions: "estem ficats en un partenariat on som vuit productors de petits projectes que creiem que són de qualitat i amb tota aquesta sèrie de valors, ens ajuntem i fem xarxa" (Magalí).

Els valors sobre una alimentació sana, produïda localment i sostenible, i que protegeixi el benestar animal són presents en les iniciatives de les dones. I malgrat la divulgació sobre la centralitat dels espais rurals als quals se'ls demana, entre altres, la seguretat alimentària o garantir la biodiversitat (Woods, 2011), consideren que "hi ha encara molt desconeixement" (Aura), que "no es valora prou el producte local" (Magalí) i que "si no es fa una pedagogia des de nosaltres no serveix de res".

Les preocupacions de les dones entronquen amb les identificades amb els moviments de retorn del Nord global (Wilbur, 2014): la inestabilitat econòmica, la seguretat alimentària, la gestió mediambiental, el canvi climàtic i l'autosuficiència laboral (algunes encara no tenen guanys). Produeixen de forma sostenible aliments amb fort arrelament en el territori, però també introdueixen nous productes de qualitat que veuen fora ("vaig estar a Escòcia perquè vull vaques que s'engreixin engedades fora i sense tancar... allà tenen la raça *Angus* que la creuen amb la *Kobe* japonesa, que fa encara la carn més filtrada, i la idea es portar això quan tingui el pressupost", Aura). Les seves pràctiques agroramaderes busquen clarament la promoció de la salut humana, animal i de la terra ("tu veus el convencional i mediquen l'aigua, mediquen el pinso preventivament, un cop els apareixen problemes mediquen igualment... és molt diferent", Magalí), un procés de transformació agrària que algunes autores han convingut a relacionar amb les estructures i processos socials de gènere. Segons Berglund *et al.* (2018/9), no es poden comprendre les transformacions agràries actuals sense tenir present les estructures de gènere perquè d'aquí parteixen les motivacions i implicacions de les agents.

3.2. Les dinàmiques geogràfiques: llocs

Totes les joves considerades aquí tenen origen rural però cap continua un projecte familiar. Aquest fet rebaixa l'arrelament al lloc com a part d'un compromís amb la història familiar. No obstant això, el lloc juga un paper important en la territorialització de les seves iniciatives.

L'origen rural de les dones és clarament un factor d'arrelament que s'expressa en la necessitat d'establir el projecte en el 'seu' territori. A la pregunta si el fet de

ser de Prades de la Molsosa afecta el projecte professional de Valèria, ella respon: “oi tant que sí, totalment i radicalment”. El compromís amb el territori prové del sentit de pertinença que s’estableix amb la comunitat: “està molt vinculat a desitjos o voluntats que tu tens com a persona que forma part d’un poble o d’una comunitat: recuperar la memòria, crear, ajudar a tirar endavant projectes econòmics, de xarxa...” (Valèria). I en el fons de les iniciatives econòmiques hi ha un desig d’ajudar i treballar pel municipi: “hem recuperat finques i estem cultivant uns camps on no es feia res. Hem donat un valor a la casa, hem posat una granja ecològica...” (Ada); “és un nínxol de mercat en què els propietaris, que són grans o es dediquen a altres coses, necessiten molta ajuda” (Carina). I consideren que les seves activitats repercuteixen directament i/o creen sinergies: “cada propietari genera uns ingressos i viu al lloc; es restauren cases perquè veuen que tenim rendiment d’altres cases” (Carina).

L’atracció pel medi rural prové també de l’experiència de vida urbana (“som aquí perquè nosaltres ja hem viscut a la ciutat”, Magalí). Les joves, que han sortit del medi rural, s’han format a la ciutat i han tornat, construeixen la idea de ‘nexes’ en elles mateixes (Querol *et al.*, 2019). Aquesta experiència, que és fonamental per la circulació de coneixement i d’informació, esdevé facilitadora de la voluntat de retorn i materialitza experiències de vida que s’entenen en un context permanent de mobilitat i interdependència rural-urbana (Brown i Schucksmith, 2016). La venda directa en mercats urbans d’aliments produïts localment per les joves emprenedores és un exemple d’aquesta interdependència, que produeix una situació *win-win* en la qual les unes venen sense intermediaris i els altres s’abasteixen de productes km 0.

La comprensió del lloc de les joves encaixa de ple amb el de la geografia feminista en tant que obert, dinàmic, heterogeni i en constant construcció (Massey, 2005). Per tant, el seu compromís amb el territori s’ha d’entendre també de forma oberta, dinàmica, fluïda, i en consonància amb la relació espacial rural-urbana o fins i tot amb la idea d’un espai liminal en la seva consciència. Carina expressa que en un futur es veu on és ara “però sense lligar-me, sense *apego*. Si algú ens compra o si el meu germà (soci) se’n va a viure a Nova York... potser decideixo si vull continuar sola o no. I al revés, si jo m’enamoro d’algú de fora, em puc plantejar marxar”. O l’Aura, que fa entendre que a ella sempre li ha agradat el camp i els animals, i que el fet que els seus pares li cedissin terra i casa ha fet que estigui allà... “si no, probablement estaria per alguna punta del món”. Aquest sentit del lloc no el fa menys potent com a vector d’arrelament sinó que el situa espacialment i temporal, explicant-lo de forma oberta i relacional.

3.3. Les dinàmiques de poder: patriarcat

Les àrees rurals, com les urbanes, estan generitzades. Això no només assenyala diferències entre homes i dones sinó que mostra que els llocs són també codificats per gènere. En la interpretació dels estils de vida i pràctiques quo-

tidianes, en la forma d'aproximar-se al paisatge o a la natura, ens connecta a visions de masculinitat o de feminitat determinades (Forsberg, 2019). Si hi ha una comprensió general de la feminitat rural vinculada a la maternitat, per exemple, això marca una ideologia dominant i discursiva al voltant de l'activitat de les dones. Per tant, tant les que són mares com les que no ho són estan influenciades i restringides per aquesta ideologia.

La construcció de la ruralitat, que reposa en una representació idíl·lica del camp, respon a la mirada d'uns subjectes polítics concrets i deixa al marge la visió, experiència i activitats d'altres col·lectius. I en moltes experiències dels 'altres' hi ha les activitats de reproducció social i de cures, implícites per a la nostra supervivència (Pérez Orozco, 2014). No és en va que les dones del nostre estudi, empoderades i amb agència, manifestin que "el rural és un medi hostil... i per la dona en particular" (Magalí), i que es refereixin en concret al pes d'aquestes activitats reproductives invisibilitzades. Segons l'entrevistada, "les dones, de sempre, hem portat el pes de la feina, de l'explotació, de la casa, més el tema de la família, més el tema dels papers... T'has hagut d'espavilar". O la Valèria, que reconeix que la dona que viu avui en el medi rural "té una vocació igualitària, però que en realitat és una dona que encara aguanta el pal de pallar i que també, a vegades, reproduceix molts tics". Un d'aquests l'expressa Magalí quan considera que "l'únic inconvenient que jo tinc és la conciliació familiar, pel fet de ser dona", sense avaluar críticament que la conciliació és un tema de corresponsabilitat.

Els relats de les dones estan farcits d'exemples que mostren el poder d'una particular versió de la feminitat en la societat rural. El fet que "moltes feines encara són de perfil més masculí" (Valèria) o que "el tema de l'hereu és un llast que encara hi és" (Valèria, Aura) o que "si arribava a les dues i no hi havia el dinar a punt, cridar-me" (Aura), evidencia la permanència d'unes construccions de gènere en la ruralitat actual i les seves implicacions per a la vida quotidiana de les dones.

Les entrevistades han d'encarar qüestionaments en el terreny professional derivats de la seva condició i en són conscients: "estar en una reunió d'empresaris, ser la única noia i que et qüestionin a la cara" (Carina); o a la pregunta de si creuen que si haguessin estat un home ho haurien tingut més fàcil contestin "més fàcil no. Més aviat és els comentaris que et fan" (Ada). Aquesta situació, però, no les impedeix portar a terme el seu projecte professional; tota una novetat que ens indica una nova construcció de la feminitat rural. "Com a dones també hem dit 'Prou ja!, estem aquí.' Almenys totes les dones que m'envolten" (Ada). Això no treu que hagin d'elaborar permanentment estratègies de defensa i de resistència, posant de relleu la seva situació de subordinació en la jerarquia social.

També s'observa que davant una agència empoderada de les dones les parelles masculines no sempre estan a l'alçada. Les diferències en la formació i l'èxit social dels negocis de les emprenedores causen malestar en algunes parelles

i afecten les relacions: “Va arribar un punt en què vam agafar un restaurant; s’hi dedicava ell, però jo, per l’*Insta* el promocionava i arribava la gent allà el cap de setmana i demanaven ‘Que no hi és l’Aura?’, i llavors va ser com ‘És que, a sobre, només hi soc jo i tothom es pensa que ets tu... Llavors vaig dir ‘Cap problema, ho elimino del mapa, no surt més a *Instagram* ni enlloc’ i, de fet, llavors es va acabar també la relació. Em vaig separar. Aquí és quan vaig començar el meu blog, l’horta ecològica... que el meu *ex* em va dir que no seria capaç...” (Aura). Aquest exemple evidencia les possibilitats d’acció autònoma de les dones i com el canvi social pot ser més lent en alguns homes, que poden acabar representant un obstacle més que una ajuda.

4. Conclusions

Les dones són protagonistes en les noves dinàmiques rurals a Catalunya; han estat clau en el despoblament i ho són en el retorn. I la teoria de gènere és fonamental per explicar ambdós processos.

Els valors incrustats en les seves iniciatives (producció sostenible d’aliments amb fort arrelament al territori, pràctiques d’emprenedoria cooperativa, model d’agricultura no subsidiada, etc.) constitueixen exemples de com revertir el despoblament a través de la innovació. Les joves emprenedores retornades rellaten experiències positives amb el lloc, forgen noves subjectivitats femenines, mostren possibilitats, talents i regeneració.

Les mateixes joves encarnen la dilució del binomi rural-urbà. Amb origen rural, formació urbana i retorn al rural, incorporen el bagatge i els coneixements de la persona que transita (Querol *et al.*, 2019). Representen en elles mateixes els límits desdibuixats entre els dos àmbits, amb connexions i interaccions més complexes i intenses.

La construcció recent de la ruralitat ha anat vinculada a un ideal rural basat en valors del paisatge i d’unes relacions socials harmòniques, com veiem ara reforçat en temps de pandèmia global. Aquest lloc ideal incorpora fortes expectatives en relació als rols de gènere, i per tant, a les experiències de les dones (Little i Austin, 1996). S’ha naturalitzat el seu paper central en la reproducció, que ha contribuït a mantenir i reforçar unes relacions de gènere patriarcal que tenen efectes en totes les seves experiències quotidianes. No obstant això, les dones desafien qualsevol pressió social que els impedeixi desenvolupar el seu projecte professional i vital. El suport dels homes és crític per a una feminització reconstituïda en el món rural, ajudant a crear una agència transformadora per a les dones i una nova relació entre gèneres.

Bibliografia

- ADRIÀ, Anna (2020). “Les zones rurals s’organitzen per fer front a les polítiques urbanocentristes en temps de confinament”. *La Directa*, 15/4/2020, (<https://directa.cat/categories/economia>)
- ALDOMÀ, Ignasi [dir.] (2015). *Atlas de la nova ruralitat. L'actualitat del món rural. Els anys de la gran crisi a la Catalunya rural 2008-2015*. Lleida: Fundació del Món Rural.
- (2020). “Despoblamiento rural”, *La Vanguardia*, 17.2.2020.
- BAYLINA, Mireia; Nina Gunnerud BERG (2010). “Selling the Countryside: Representations of Rurality in Norway and Spain”. *European Urban and Regional Studies*, núm. 17 (3), p. 277-292.
- BAYLINA, Mireia; Maria Dolors GARCIA RAMON (2001). “De la invisibilitat a l’agricultura ecològica: dona i gènere als estudis rurals”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 51, p. 27-55.
- BAYLINA, Mireia; Maria Dolors GARCIA RAMON; Ana María PORTO; Maria RODÓ-DE-ZÁRATE; Isabel SALAMAÑA; Montserrat VILLARINO (2017). “Work-life balance of professional women in rural Spain”. *Gender, Place and Culture*, núm. 24 (1), p. 72-84.
- BAYLINA, Mireia; Montserrat VILLARINO; Maria Dolors GARCIA RAMON; María Josefa MOSTEIRO; Ana María PORTO; Isabel SALAMAÑA (2019). “Género e innovación en los nuevos procesos de re-ruralización en España”. *Finisterra*, vol. LIV, núm. 110, p. 75-91.
- BERGLUND, Karin; Helene AHL; Katarina PETERSSON; Malin TILLMAR (2018-19). “Women’s entrepreneurship, neoliberalism and economic justice in the postfeminist era: A discourse analysis of policy change in Sweden”. *Gender, Work & Organization*, núm. 25 (5), p. 531-556.
- BROWN, David L.; Mark SCHUCKSMITH (2016). “A new lens for examining rural change”. *European Countryside*, núm. 2, p. 183-188.
- BRYANT, Lia; Barbara PINI (2011). *Gender and Rurality*. Londres: Routledge.
- CAMARERO, Luis (2013). “Espacios Rurales, ¿Crisis sistémica o brotes verdes? Entrevista con Luis Camarero”. *Encrucijadas. Revista crítica de Ciencias Sociales*, núm. 6, p. 6-17.
- CAMARERO, Luis; Fátima CRUZ; M. GONZÁLEZ; J. DEL PINO; Jesús OLIVA; Rosario SAMPEDRO (2009). *La población rural en España. De los desequilibrios a la sostenibilidad social*. Barcelona: Fundación La Caixa.
- CAMARERO, Luis; Rosario SAMPEDRO (2008). “¿Por qué se van las mujeres? El ‘continuum’ de ruralidad como hipótesis explicativa de la masculización rural”. *Revista española de investigaciones sociológicas*, núm. 124, p. 73-105.
- (2016). “Exploring female over-migration in rural Spain. Employment, care giving and mobility”, dins: A. K. WIEST [ed.] *Women and migration in rural Europe. Labour markets, representations and policies*. Aldershot: Ashgate, p. 189-208.
- CEC (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussel·les: Commission on European Communities.
- DELGADO, José María (2018). “Más allá del tópico de la España vacía: Una geografía de la despoblación”, dins: A. BLANCO, A. CHUECA, J. A. LÓPEZ-RUIZ; S. MORA [coord.] *Informe España 2018*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas, Cátedra J.M. Martín Patino, p. 232-295.
- EL PAÍS (2019). “Thousands protests in Madrid to demand action to combat problems of depopulation”, 2/4/2019, https://elpais.com/elpais/2019/04/01/inenglish/1554107629_170580.html
- ESPON (2017). *Shrinking rural regions in Europe. Towards smart and innovative approaches to regional development challenges in depopulating rural regions*, <https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20Policy%20Brief%20on%20Shrinking%20Rural%20Regions.pdf>
- FADEMUR (2020). *Propuesta de la Federación de Asociaciones de Mujeres Rurales (FADEMUR) a la Comisión para la Reconstrucción Económica y Social*, 19/6/2020, http://fademur.es/notas_prensa/Propuestas_Reconstruccion-postcovid-FADEMUR.pdf

- FORSBERG, Gunnel (2019). "Gendered ruralities", dins: A. ORUM [ed.] *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies*. Londres: John Wiley & Sons.
- FORSBERG, Gunnel; Susanne STENBACKA (2013). "Mapping Gendered Ruralities". *European Countryside*, núm. 5, p. 1-20.
- (2017). "Creating and challenging gendered spatialities: how space affects gender contracts". *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, núm. 99 (3), p. 223-237.
- GIRALT, Esteve (2020). "Doble desconfinamiento en los pueblos por la desconexión". *La Vanguardia*, 13/04/2020.
- GÓMEZ, Cristóbal; Cecilia DÍAZ (2009). "La juventud rural en el cambio de siglo: tendencias y perspectivas", *Revista de estudios de Juventud*, núm. 87, p. 125-144.
- GRIMSRUD, Gro Marit (2011). "Gendered spaces on the trial: The influence of regional gender contracts on in-migration of women to rural Norway". *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, núm. 93 (1), p. 3-20.
- HALFACREE, Keith (2006). "Rural space: constructing a three-fold architecture", dins: P. CLOKE, T. MARSDEN, P. MOONEY [ed.] *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage.
- (2007). "Back-to-the-land in the twenty-first century. Making connections with rurality". *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, núm. 98 (1), p. 3-8.
- HEGEM, Reidun (2014). Diversification and re-feminisation of Norwegian farm properties. *Sociologia Ruralis*, núm. 54 (4), p. 439-451.
- HERALDO-DIARIO DE SORIA (2020). "El Covid-19 complica la vida a la mujer rural", 28/4/2020, <https://heraldodiariodesoria.elmundo.es/articulo/mundo-agrario/covid-19-complica-vida-mujer-rural/20200428205357302311.html>
- IDESCAT (2020). *Projeccions de població de Catalunya, 2018-2033*. <https://www.idescat.cat/pub/?id=projm> (consultat 16/9/2020).
- KELLER, Julie; Sarah LLOYD; Michael BELL (2015). "Creating and consuming the heartland: Symbolic boundaries in representations of femininity and rurality in U.S. magazines". *Journal of Rural Studies*, núm. 42, p. 133-143.
- LEIBERT, Tim (2016). "She leaves, he stays? Sex-selective migration in rural East Germany". *Journal of Rural Studies*, núm. 43, p. 267-279.
- LITTLE, Jo (2015). "The Development of Feminist Perspectives in Rural Gender Issues", dins: B. PINI; B. BRANDT I J. LITTLE [ed.] *Femnisms and Ruralities*. Lanham: Lexington books, p. 107-108.
- LITTLE, Jo; Patricia AUSTIN (1996). "Women and the rural idyll". *Journal of Rural Studies*, núm. 12 (2), p. 101-111.
- MASSEY, Doreen (2005). *For Space*. Londres: Sage.
- MOLINERO, Fernando (2017). "La España profunda", dins: *Fundación de Estudios Rurales, Anuario 2017*, p. 34-43.
- MONLLOR, Neus; Antony FULLER (2016). "Newcomers to farming: towards a new rurality". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 62 (3), p. 531-551.
- MONTERO, Bárbara; José Antonio CAMACHO (2018). "Caracterización del emprendimiento femenino en España: una visión de conjunto". *Revesco*, núm. 129, p. 39-65, <http://dx.doi.org/10.5209/REVE.61936>.
- NÍ FHLATHARTA, Aoife; Maura FARRELL (2017). "Unravelling the strands of 'patriarchy' in rural innovation: A study of female innovators and their contribution to rural Connemara". *Journal of Rural Studies*, núm. 54, p. 15-27.
- NOGUÉ, Joan (1988). "El fenómeno neorural", *Agricultura y Sociedad*, 47, p. 145-175.
- (2016). "El reencuentro con el lugar: nuevas ruralidades, nuevos paisajes y cambio de paradigma". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 62 (3), p. 489-502.
- O'NEILL, Caitlin; Peter HOPKINS (2015). "Introduction: Young people, gender and intersectionality". *Gender, Place and Culture*, núm. 22(3), p. 383-389.

- OEDL-WIESER, Theresia (2017). "Women as drivers for a sustainable and social inclusive development in mountain regions -The case of the Austrian Alps". *European Countryside*, núm. 9, p. 808-821.
- OLIVER, Josep (2020). *Informe sobre els reptes demogràfics de Catalunya a mitjà i llarg termini. L'impacte sobre el mercat de treball i l'envelliment*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2014). *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de sueños.
- PINI, Barbara; Belinda LEACH (2011). "Transformation of class and gender in the globalized countryside: An introduction", dins: B. PINI; B. LEACH [ed.] *Reshaping gender and class in rural space*. Aldershot: Ashgate, p. 1-24.
- PINILLA, Vicente; Luis Antonio Sáez (2017). "Rural depopulation in Spain: genesis of a problem and innovative policies". *Informes-Centre for Studies on Depopulation and Development of Rural Areas*, núm. 2017-2.
- QUEROL, Vicente; Xavier GINÉS; Artur APARICI (2019). "Nueva ruralidad y generación de discursos sociales desde el ámbito productivo: pastoreando significados (Castellón, España)". *Ager*, núm. 28, p. 161-183.
- RAE, D. (2006). "Entrepreneurial learning: a conceptual framework for technology-based enterprise". *Technology Analysis & Strategic Management*, núm. 18, p. 39-56.
- RECAÑO, Joaquín (2017). "La sostenibilidad demogràfica de la España vacía". *Perspectives demogràfiques*, núm. 7, https://ced.uab.cat/PD/PerspectivesDemografiques_007_CAT.pdf
- SCHMIDT, Susanne (2016). "Women in creative jobs and living in rural areas. A contradiction?", dins: K. WIEST [ed.] *Women and migration in rural Europe. Labour markets, representations and policies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 131-149.
- SEUNEKE, Pieter; Bettina BOCK (2015). "Exploring the roles of women in the development of multifunctional entrepreneurship on family farms: an entrepreneurial learning approach". *Wageningen Journal of Life Sciences*, núm. 74-75, p. 41-50.
- VILLARINO, Montserrat; Mireia BAYLINA; Maria Dolors GARCIA RAMON; Ana María PORTO; Isabel SALAMAÑA (2013). "Pertenencia al lugar y nueva ruralidad. Mujeres profesionales estrechan vínculos con lo rural". *XXIII Congreso de Geógrafos Españoles*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 719-729.
- VERCHER, Néstor; Jaime ESCRIBANO; Diana VALERO (2019). "Models de vida femenins en el medi rural. Un cas d'estudi a la Sierra del Segura (Albacete)". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 65/1, p. 139-161.
- WEBSTER, Natasha (2017). "Rural-to-rural translocal practices: Thai women entrepreneurs in the Swedish countryside". *Journal of Rural Studies*, núm. 56, p. 219-228.
- WIEST, Karin [ed.] (2016). *Women and migration in rural Europe. Labour markets, representations and policies*. Londres: Palgrave Macmillan.
- WILBUR, Andrew (2014). "Back-to-the house? Gender, domesticity and (dis)empowerment among back-to-the-land migrants in Northern Italy". *Journal of Rural Studies*, núm. 35, p. 1-10.
- WOODS, Michael (2011). *Rural*. Londres: Routledge.
- (2017). *Contesting rurality. Politics in the British Countryside*. Londres: Routledge.